

Тема 7

ДЕРЖАВА В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА

7.1. Поняття, ознаки, функції держави

7.2. Форма держави

7.3. Правова і соціальна держава

7.1. Поняття, ознаки, функції держави

Структуру політичної системи становить низка елементів, серед яких найважливіше місце займають політичні інститути (організації, установи, об'єднання громадян), що виконують спеціальні функції і в політичному житті суспільства. До політичних інститутів відносять державу. Держава – це центральний елемент політичної системи суспільства і відіграє вирішальну роль у житті суспільства. Держава узгоджує багатоманітні суспільні інтереси, упорядковує життєдіяльність суспільства, забезпечує його цілісність, утверджує у відносинах між людьми панування сили права. Вказуючи на соціальну роль держави, Т. Гоббс зазначив, що поза державою – панування пристрастей, війна, страх, бідність, мерзота, самотність, варварство, дикість, невігластво, в державі – панує розум, мир, безпека, благопристойність, суспільство, витонченість, знання і прихильність.

Спеціальний термін «*stato*» (від лат. *Status* – статус, становище) для позначення держави як особливої форми організації суспільства був уведений у науковий обіг італійським ученим і державним діячем Ніколо Макіавеллі, який вперше відзначив відмінність між управлінням невеликими містами – державами (полісами) за допомогою безпосередньої участі всіх їхніх громадян і великими національними співтовариствами, де керування здійснюється політичною елітою за допомогою державної влади.

Необхідно розрізняти поняття «держава» як політичний інститут і певні органи управління та поняття «країна» як географіч-

на категорія, що визначає певну територію, де живе населення, для якого характерні етнічні, культурні особливості.

Вивчення держави передбачає, передусім, з'ясування притаманних їй ознак, функцій, прерогатив, структури, форм. Не менш важливим є ознайомлення з теоріями походження держави, концепціями сучасної держави, ознаками правової держави та механізмами її співвідношення з громадським суспільством. На сьогодні у світі існує близько 200 держав, які відрізняються одна від одної своєю історією, рівнем соціально-економічного та культурного розвитку, соціально-політичною організацією, величиною території, чисельним та якісним складом населення, ступенем впливу на міжнародній арені. Однак кожна з цих держав є найголовнішим системоутворюючим елементом політичної системи, її ядром, що включає в себе сукупність безпосередніх суб'єктів політики.

Своє суспільне призначення держава здійснює через виконання своїх функцій, які традиційно поділяються на внутрішні і зовнішні. Такий поділ до певної міри є умовним, оскільки кожна функція держави включає в собі і внутрішні, і зовнішні аспекти.

Отже, держава – це структурована і правовим шляхом унормована суверенна суспільна (публічна) влада, що здійснює контроль над певною територією і виступає від імені всього суспільства у вирішенні внутрішніх і зовнішніх питань. Вона є основним системоутворюючим елементом політичної системи.

Таблиці та схеми до першого питання

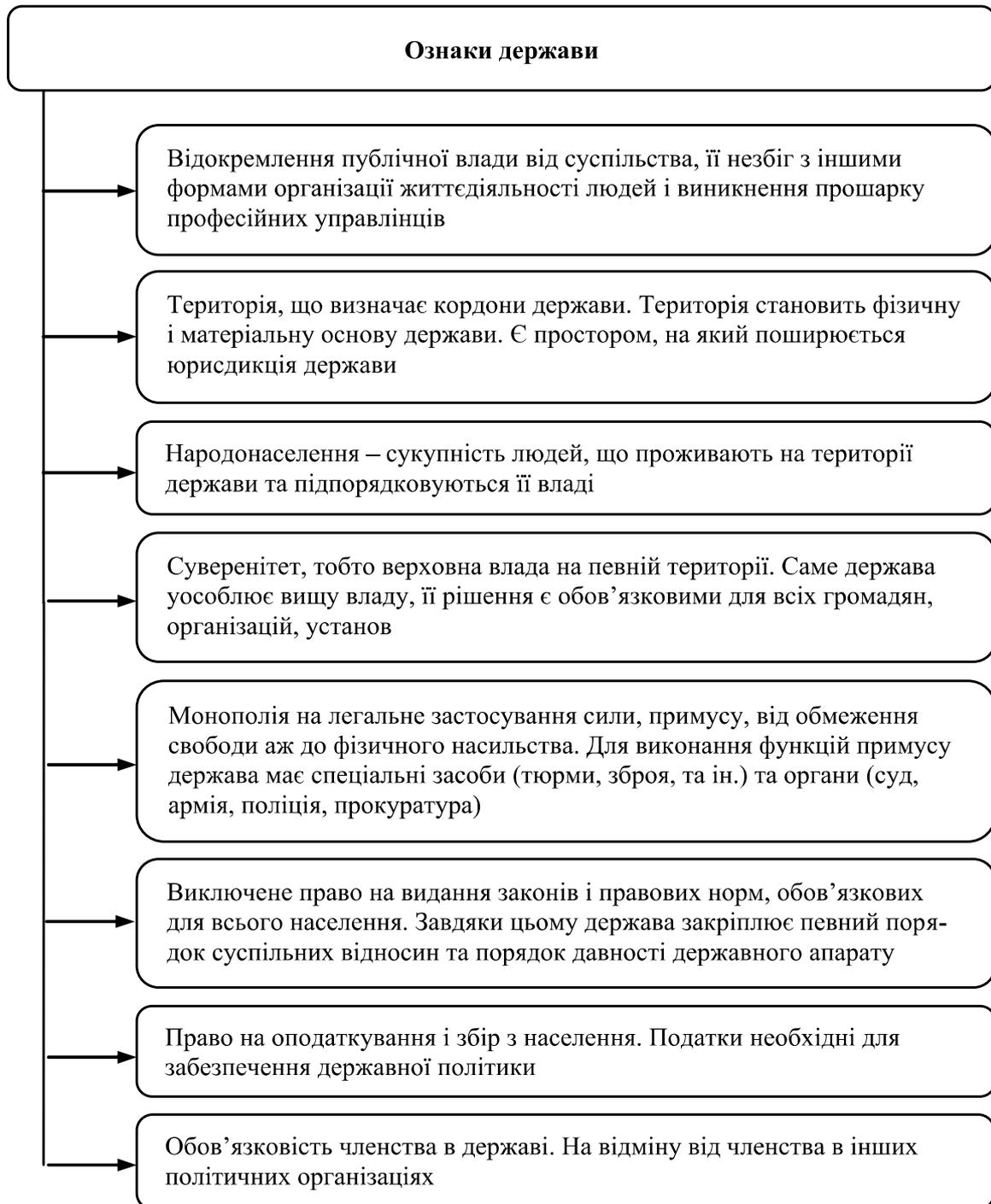
Схема 7.1

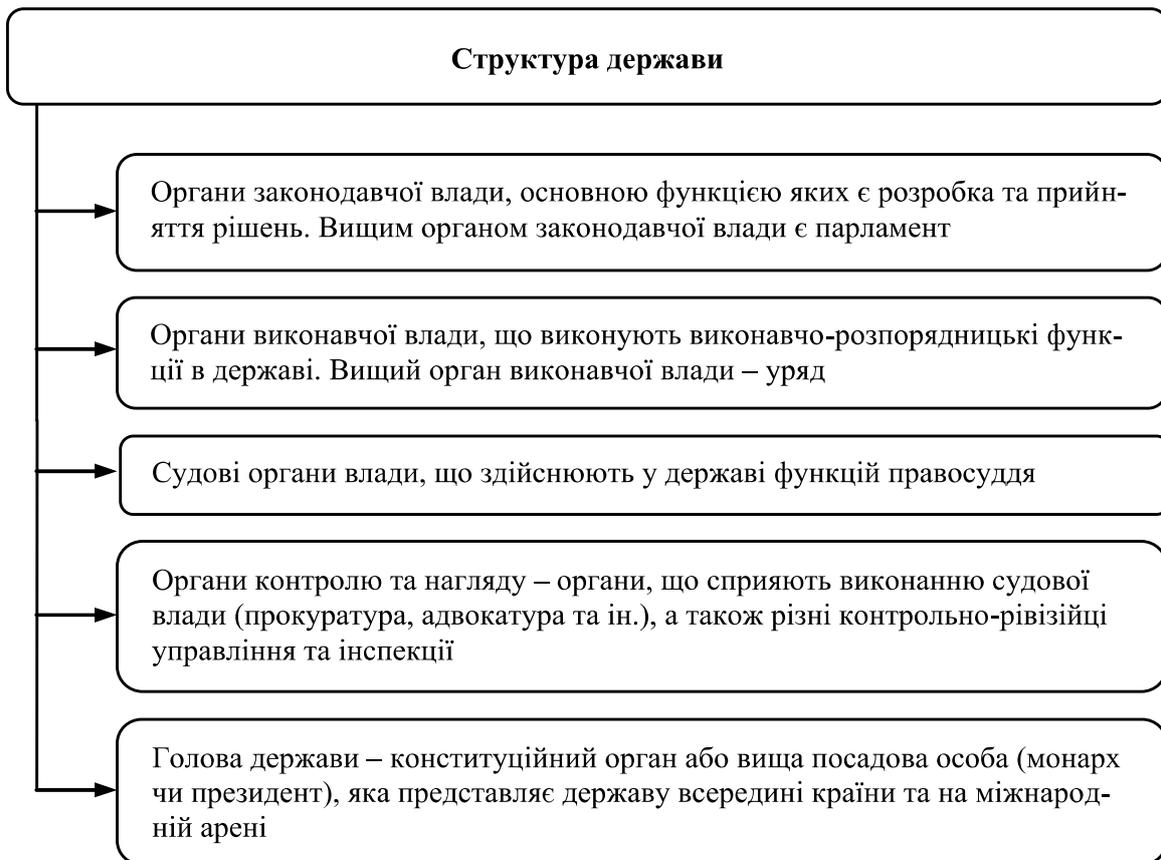
Держава – це універсальна, суверенна політична форма організації суспільства, центральний інститут політичної системи, створений для організації та управління життям населення на певній території за допомогою публічної влади, що має обов’язковий характер.

Властивості держави:

- універсальність, здатність управляти соціально неоднорідним суспільством за допомогою спеціальних органів;
- суверенність, верховенство, повнота і незалежність політичної влади;
- монополія на видання законів і норм, обов’язкових для всього населення, збір податків і застосування насильства як способу захисту встановлених норм поведінки.

Місце та роль держави в політичній системі визначаються основними принципами її функціонування:

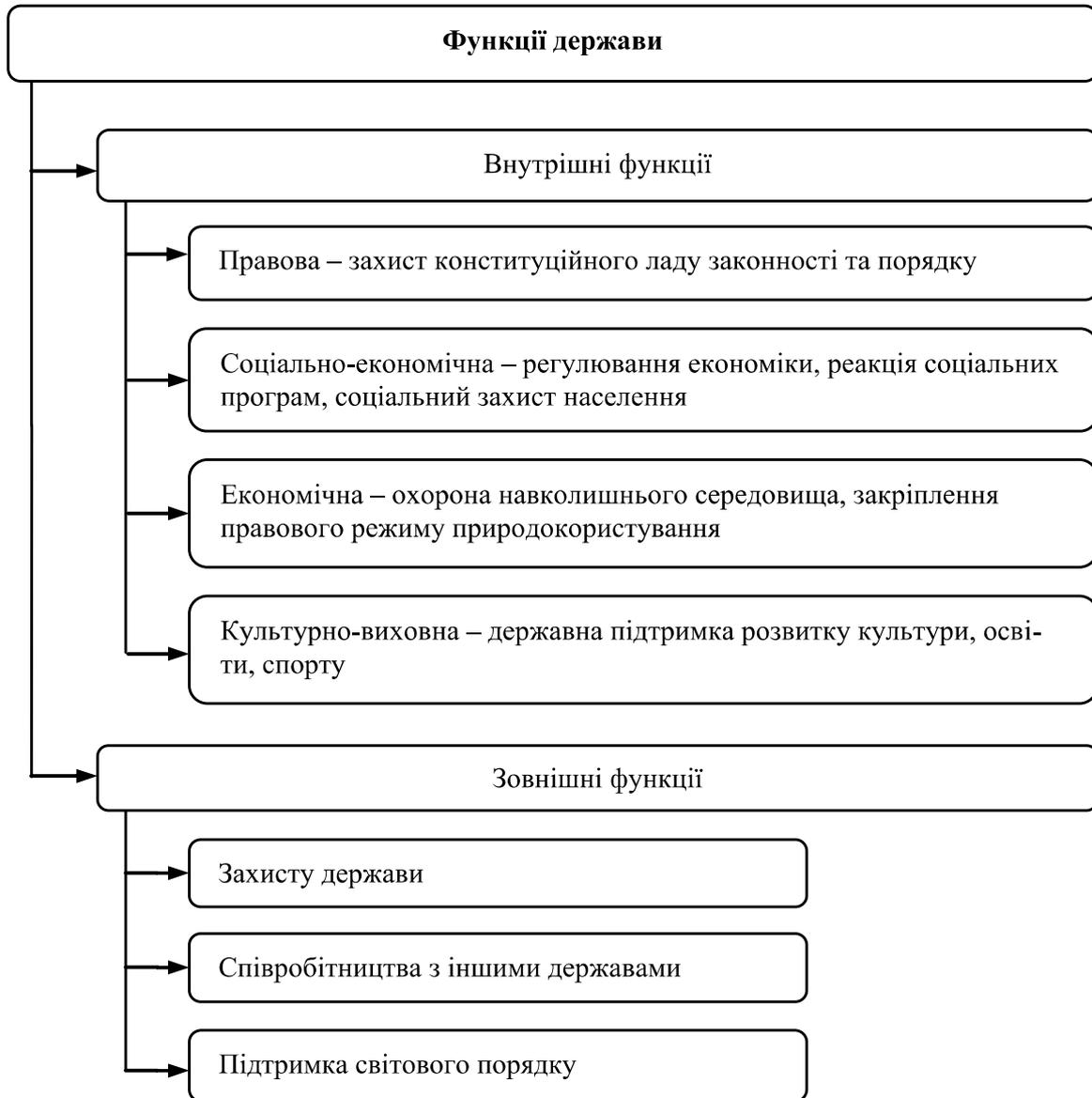
- верховенство публічної влади;
- збереження єдності держави, що ґрунтується на досягненні згоди між тими, ким керують, і тими, хто управляє, незалежно від складу уряду і правлячої партії;
- досягнення єдності із соціальними силами суспільства за допомогою права і можливості здійснювати внутрішню і зовнішню політику від імені народу, через органічну взаємодію з громадянським суспільством загалом.

Типологія держави

Д Е Р Ж А В А	За способом організації вищої влади Форми державного правління	– Монархія - необмежена - обмежена – Республіка - президентська - парламентська - змішана
	За адміністративно-територіальним устроєм. Форми державного устрою	– Універсальна – Федеративна – Конфіденційна (співдружність)
	За політичним режимом	– Демократія – Антидемократична - авторитаризм - тоталітаризм
	За усталеністю суспільно-політичного життя	– Стабільне – Неусталена
	За функціональною спрямованістю держави	– Військова – Поліцентрична – Соціальна – Правова
	Соціально-економічна, класова природна	– Рабовласницька – Феодальна – Буржуазна – Соціалістична

«Кращий державний устрій для будь – якого народу – це такий, який зберіг його як ціле».

*Мішель Фонтель,
французький філософ*

«Держава створюється не заради тільки того, щоб жити, а переважно для того, щоб жити щасливо... Людина, яка знайшла своє завершення в державі – найдосконаліша зі створінь»

*Арістотель
«Політика»*

7.2. Форма держави

На творення певної форми держави має вплив цілий ряд чинників, серед яких: а) співвідношення політичних сил; б) історичні традиції, політична культура, сукупність інститутів минулого, що перейшли у спадщину; в) геополітичне становище країни; г) особа державного лідера теж може справити значний вплив на форму держави.

Форма держави – сукупність найбільш загальних ознак держави, зумовлених інституціональними, територіальними і функціональними способами організації влади.

Існують три основних категорії, які розкривають форму держави: 1) «форма державного правління» (інституціональні характеристики організації влади); 2) «форма державного устрою» (територіальні характеристики організації влади); 3) «політичний режим» (функціональні характеристики організації влади). Аналіз форм держави має особливо важливе значення, оскільки дає ключ до розуміння конкретних форм організації державної влади і здійснення політики.

Форма державного правління – спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування і взаємовідносин вищих органів держави. Форма державного врядування вказує на те, яким чином організована верховна влада в державі, в який спосіб утворюються її центральні органи, якою є ієрархія їх підпорядкування один одному та як будуються стосунки між ними.

Залежно від правового статусу глави держави й порядку формування цього вищого органу державної влади розрізняються дві основних форми державного правління – монархія і республіка. Таким джерелом може бути визнана воля однієї людини (монархія), воля певної верхівки соціальної верстви (олігархія). Крім того, форму державного правління визначають порядок утворення й оновлення органів державної влади (вибори чи престолонаслідування), принципи взаємодії органів влади між собою та з населенням.

Монархія (від грецьк. – *monarchia* – одновладдя, від *monos* – один і *arche* – влада) – форма правління, за якої верховна влада в державі цілком або частково здійснюється однією особою, що належить до пануючої династії. Влада монарха є спадковою й довічною. Монархії є: 1) абсолютні; 2) інституційні, або парламентські; 3) теократичні; 4) виборні. У сучасному світі монархічний лад утримується в 11 розвинутих країнах і 23 країнах, що звільнилися від колоніальної залежності.

Конституційна монархія в сучасному вигляді існує як парламентська монархія, де пост глави держави (короля, імператора, великого герцога) передається за принципом успадкування. Законодавча влада при цьому належить, як правило, двопалатному парламенту, а виконавча – уряду, який формується останнім. Монарх є символічною постаттю, яка об'єднує націю переважно на рівні національної, державної свідомості та усталених політичних традицій країни. Подібні форми правління характерні для Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Швеції, Японії.

Республіка (республіка від лат *respublica* – суспільна справа) – форма державного правління, яка ґрунтується на виборності органів влади, що обираються всім населенням на визначений термін, а громадяни повною мірою володіють відповідними правами й свободами, мають можливості впливати на владу та її рішення. Республіканський лад проголошується й закріплюється як основний закон країни. Розрізняють два головних типи республіканської форми правління: президентську і парламентську республіки. Більше 140 держав у сучасному світі є республіками.

Найхарактернішими прикладами парламентської республіки є моделі державного правління Німеччини, Італії, Швейцарії, Фінляндії, Індії.

Президентська республіка також будується на принципі розподілу влади, однак на чолі її стоїть всенародно (прямо або опосередковано через колегію виборців) обраний президент. Президент невідповідний парламенту, однак за наявності порушень ним конституції згідно зі спеціальною процедурою (імпічментом) він може бути усунений з посади й притягнений до кримінальної відповідальності.

Парламентська й президентська республіки є спорідненими формами правління. Нині увиразнюється тенденція їх взаємозближення.

Держави розрізняються не тільки за формами державного правління (монархія, республіка), але й за формами державного устрою (унітарні, федеративні й конфедеративні держави). Державний устрій – спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, особливості відносин між її складовими. Форма державного устрою відображає ступінь централізації (децентралізації) між верховною владою й місцевими органами влади.

Розрізняють прості (унітарні) і складні (федеративні, конфедеративні) держави. Унітарна держава (лат. *unitas* – єдність, однорідний, що складає ціле) – єдина держава, поділена на адміністра-

тивно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

У такій державі сформована єдина система вищих органів влади і управління, діє єдина конституція і єдине громадянство. У багатьох унітарних державах існують автономії, які відрізняються від звичайних адміністративно-територіальних одиниць поділу ширшими повноваженнями. У них водночас із загальнодержавними законами з окремих питань діють регіональні закони, конституції тощо, якщо вони не суперечать законам держави загалом. В автономіях незалежно від центральних органів діють автономний парламент, уряд (однак автономія не є державним утворенням). Більшість західних розвинутих держав – унітарні (Франція, Швеція, Польща, Фінляндія та ін.). Унітарною є і держава Україна.

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації. Суб'єкти федерації мають суверенітет, зберігають відносну самостійність. Основні ознаки федерації: єдина територія і збройні сили, спільні митниця, грошова і податкова системи, загальна конституція за наявності конституцій суб'єктів федерації, спільний уряд, єдине законодавство і громадянство (подвійне – для суб'єктів федерації). Проте суб'єкти федерації правомочні приймати законодавчі акти в межах своєї компетенції, створювати власну правову й судову систему. Однак суб'єкти добровільно делегують центральним органам федерації частину своїх повноважень. У разі порушення федеральної конституції центральна влада має право вжити щодо них примусові заходи. Суб'єкти федерації не володіють правом сецесії (виходу із федерального союзу). У світі існує 20 федеративних держав (штати – у США, Мексиці, Бразилії, Венесуелі, Австралії, Індії, Малайзії та ін.; землі – у Німеччині, Австрії; кантони і напівкантони – у Швейцарії; провінції – в Аргентині, Канаді) федеративні держави займають 40 % територій планети, за кількістю жителів – третина населення Землі.

Конфедерація (лат. *confederatio* – спілка, об'єднання) – союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій.

Конфедерацій у світі не існує. У минулому конфедеративним був устрій у США (1776–1787), Швейцарії (до 1848), Німецький союз (1815–1867). Щоправда, термін «конфедерація» вживається в назвах швейцарської і канадської держав, але це не змінює природи їхнього федерального устрою.

Таблиці та схеми до другого питання

Схема 7.6

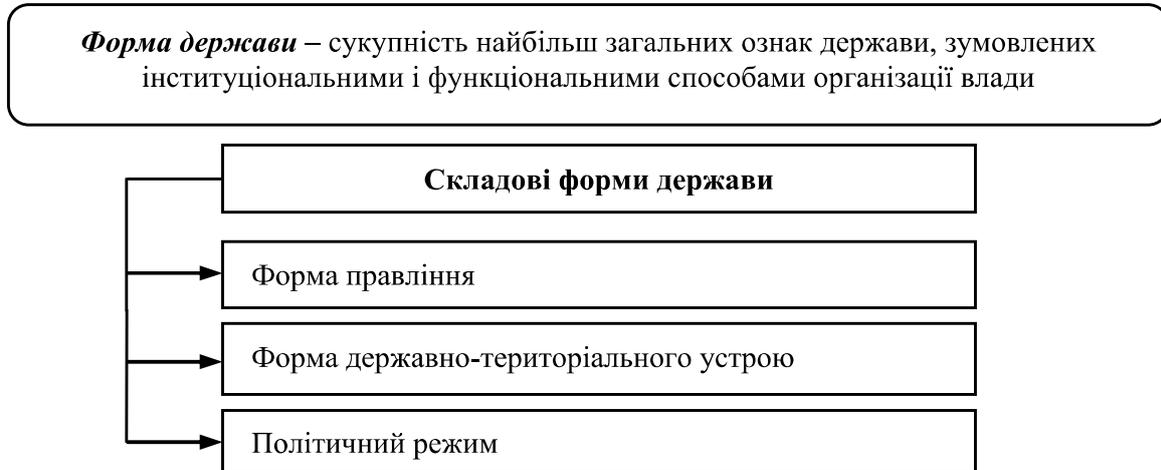
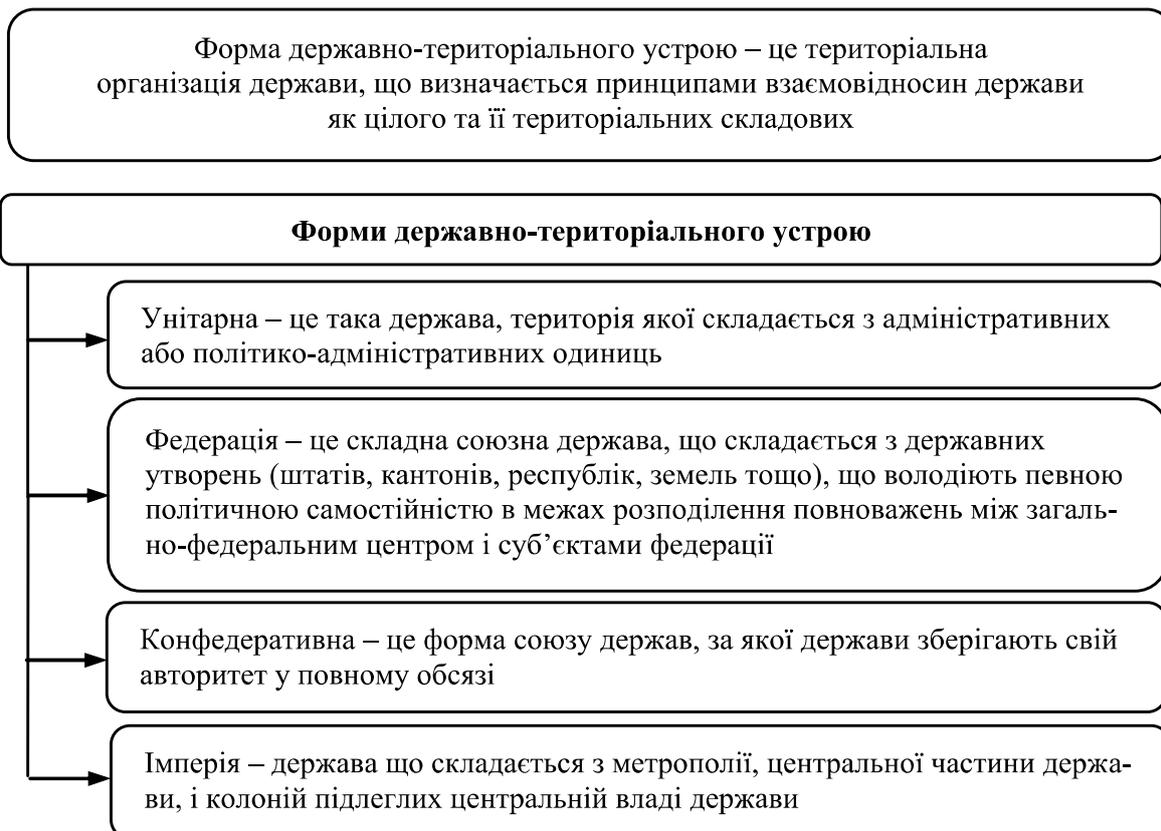

Схема 7.7

Форма державно-територіального устрою

«Держава – це певний тип юридично врегульованої політичної поведінки, що існує в конкретних просторово-часових умовах»

Саністебан Л. С.
«Основи політичної науки»

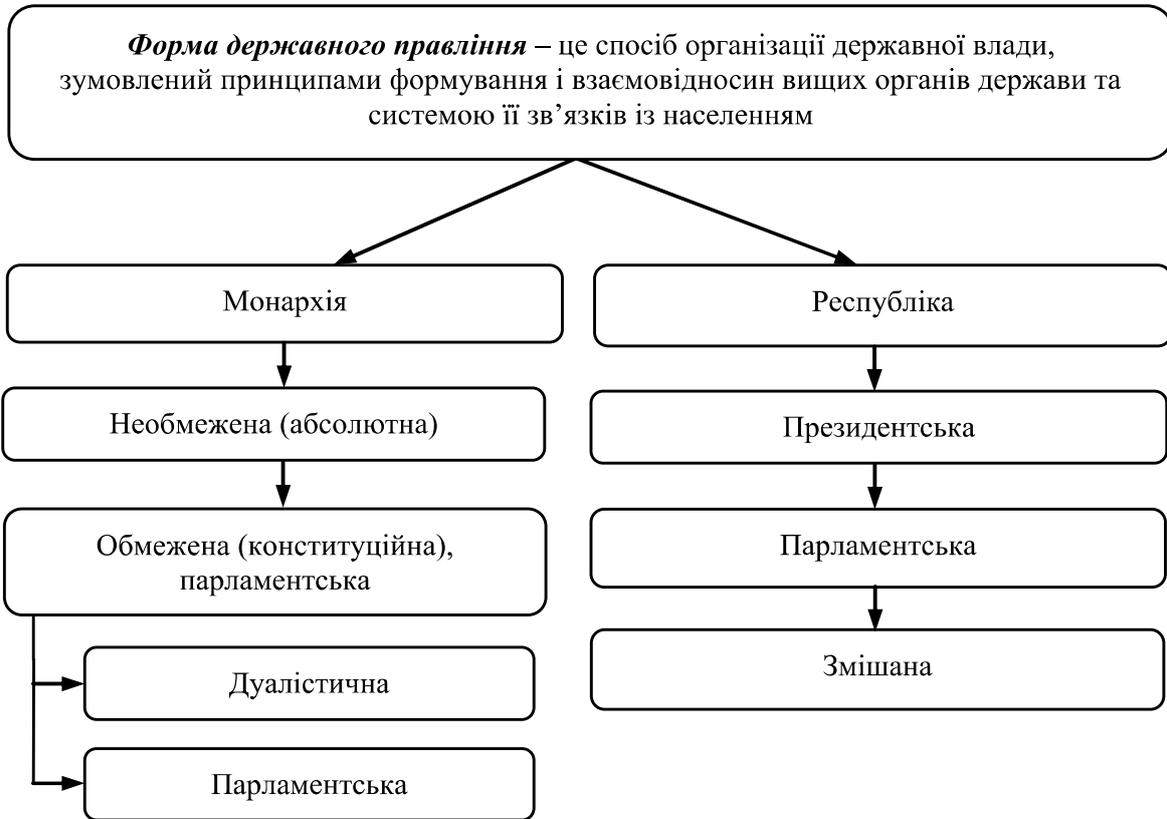
Порівняльна таблиця форм державного устрою

Ознаки	Унітарна держава	Федерація	Конфедерація
Конституція	Єдина	Суб'єкти приймають свої конституції на основі загальносоюзної	Кожен суб'єкт має власну конституцію, а підвали для утворення конституції є союзний договію
Вищі органи влади	Єдині	Двопалатний парламент	Центральна влада відсутня; є спеціальні спільні органи для координації дій у розв'язанні конкретних проблем
Громадянство	Єдине	Єдине (поряд з громадянством суб'єктів федерації)	Єдине громадянство відсутнє
Система права	Єдина	Єдина; суб'єкти можуть мати свої підсистеми	Єдина система права відсутня
Судова влада	Єдина	Єдина; суб'єкти можуть мати свої підсистеми	Самостійна судова система кожного об'єкта
Територія	Єдина	Складається з територій суб'єктів федерації	Єдина територія відсутня
Валюта	Єдина	Єдина	Кожен суб'єкт має власну грошову одиницю

«Федерація представляє собою форму державної влади, головні принципи якої були сформульовані засновниками Сполучених Штатів у Конституції 1787 року. Федерація передбачає утворення єдиного центрального уряду, а ті одиниці, що її складають, отримують право, з одного боку, на самоврядування, з іншого – на співучасть у загальному конституційному управлінні. Повноваження центрального уряду делегуються населенням всіх складових одиниць. Для розпуску федерації потрібна згода всіх або більшості складових одиниць.»

*Елейзер Д. Дж.
«Порівняльний федералізм»*

Форма державного правління

Монархія – це така форма правління, за якої влада глави держави (монарха, царя, імператора, короля) успадковується, здійснюється безстроково і передається в порядку престолонаслідування.

Республіка – це така форма державного правління, за якої всі вищі органи державної влади або обираються населенням на певний строк, або формуються загальнонаціональною представницькою установою (парламентом).

**Характерні риси
республіканської форми державного управління**

Основні критерії форми правління, порядок виборів президента	Парламентська республіка	Президентська республіка	«Змішана» республіка
Порядок формування уряду	Уряд формується парламентом на партійних засадах з числа представників партії (-й), які мають більшість у парламенті	Уряд формується через призначення його членів президентом незалежно від партійного складу парламенту	Президент особисто пропонує склад уряду, який обов'язково має затверджуватися парламентом
Обсяг повноважень президента	Президент є главою держави, але виконує переважно представницькі функції	Президент одночасно є главою держави і главою уряду. Він цілковито володіє виконавчою владою	Займається питаннями оборони, національної безпеки, призначає прем'єра тощо
Наявність посади прем'єр-міністра	Посада наявна, причому глава уряду часто постає як перша керівна особа в державі	Посада, як правило, відсутня	Посада наявна; прем'єр-міністр очолює виконавчу владу
Всенародне голосування	Президент обирається парламентом або колегіями, значну частину яких складають члени парламенту та члени представницької влади областей, штатів, земель тощо	Президент обирається на прямих і загальних виборах або особливою колегією виборців, членів якої обирає населення	Президент обирається всенародним голосуванням

«Хоча ми не бажаємо повернення до світу конфліктуючих великих сил, ми справді маємо потребу в силі. Тільки держави (й саме держави) здатні об'єднати й доцільно розмістити сили забезпечення порядку. Ці сили необхідні, щоб забезпечувати правління закону усередині країни, дотримуватись міжнародного порядку»

*Фукуяма Ф.
«Сильна держава»*